

په خنه يا ژينگه هې د بهر هه مې (وهريانا خه مين نه زايي) دا

سه فين محه مه د
(دهوک)
(۲ - ۲)

پوڅه کا تايهت هه يه نه وڅي پيکه فتي (۵) ي
حوزه يرانتيه روڅا ژينگه ه دؤستيه د جيهاني دا
ل (کونگرې ستوکولم) لسالا (۱۹۷۲) نه ف پوڅه
هاته دانان، به لئ ل کوردستاني (۱۴) ي نيساني
سالپوڅا ژينگه ه يه (۴۰). د نه فې روڅي دا هه وڅين
به رفره ه دهينه سازدان ژيو ژينگه ه ي و تايهت
دارچاندي، ب نه فې شيوه ي دده ته ديارکرن:

«فيانا هشکاره

نه و شتلا هه ني نه و د هه وه کا دارچاندي دا
هاتيه چاندي و ژ پشتگوه هافيتني هشکبووي
بيرا من لسوزا ته بو هاتني دئيت» (۴۱)
هوزانقاني ئيش و نازارين خو دگه ل هشکبوونا
داره کي ليکچواندي دکه ت، هشکبوونا سروشتي
کارتیکرن يال هوزانقاني کري لفي ره دده ته
ديارکرن ما بو چيه نه گه ر هندی دارا بچين
ماده م ل وه رزي هافيني نه هينه نافدان و
سه روبه رکرن نه و دارا جوان هشک بووي بوويه
نه گه ري ژنافچوونا ژينگه ه ي، نه گه ر پشتي
چاندي بهينه سه خبيکرن دي ژينگه ه ه کا
جوان په يدا بيت و دي مفايي گه مينه هه موو
کيانداران. هوزانقان بخو ئي گازندا ژ وي دياردا

- شروڅه کرنا بهر هه مې لگور بنه مايين په خنه يا
ژينگه ه ي:

د ناف په خشانه شعرين (دلدار محه مه د)
يدا ب پوڅه يه کا باش پوڅي ژينگه ه ي ديارديت،
دي هه ولده ين هنده ک ده قين په خشانه شعرا
هه لېږين يين ده لاله ت و مژارين گرديايي ژينگه ه ي
پيڅه ديار شروڅه که ين. ل ديڅ بنه مايين په خنه يا
ژينگه ه ي دي بزافي که ين وان پرسين ژينگه ه ي
پوهن و ناشکرا بکه ين کا هه تا چ راده نفتسه ر
نه و دياردين ژينگه ه ي د بهر هه مي دا نافراندينه و
داينه بهرچاف و بابه تين ژينگه ه ي د نافه روکا
ده قين خو دا نازاندينه .

۱- گرنګي نه دان ب پاراستنا سروشتي ژينگه ه ي:
نارمانچ ژ نه پاراستنا سروشتي نه وه ژ نه جامي
نه هشيارييا تاکه که سي د بهر هه مې سروشتي
و پرسين گرديايي وي هه روه سا هه ولده ت
مروڅه کي بي هه لويست بيت د بهر هه مې ژنافچوونا
سروشتي، له روا دي بينين هوزانقاني د په خشانه
شعرا (په يقين سرودا نشتيماني يا ئيشاني) د
کوپه ليا يه کي دا هوزانقاني هه ولدايه بيرئينانا
سالپوڅا ژينگه ه ي بده ته خوياکرن کو هه ر سال

دلدار محەمەد

ژناناچوونا جەئ ژین و ژیارا زیندەوهران ب تایبەت مەرفان، مەزانقان نەشیایە زیدەتر نامازە ب خرابیا مەرفان بکەت پەنگە ھندەک مەکار ھەبووینە لئ وئ چەندئ دیار دکەت ژ نەبوونا جەئ ژیارئ ناخئ من ژناف دچیت و بئ دەستھەلاتییا خۆ پادگەھینیت د بەرامبەر وئ ژۆرداریا ھاتییە کرن د بەرامبەر ژناناچوونا ژینگەھئ. ئەئئ ژینگەھئ کارتیکرنەکا مەزن ل مەزانقانی کریە و کارتیکرنا وئ د بەرھەمئ ئەدەبی دا پەنگەدایە.

۲- کارتیکرنا تەکنۆلۆژیایی ل سەر ژینگەھئ: یا خۆیایە ژ ئەجمائ پەیدابوونا شۆرەشا پێشەسازی و تەکنۆلۆژی د جیھانا ئەئۆرۆ دا کار ئاسانی و پێشکەفتن پەیدا کریە، و ب پەنگەکئ بەرچاف ژيانا (کۆمەلایەتی و سیاسی و ئابووری... ھتد) ژ ئەجمائ پێشکەفتنا تەکنۆلۆژیایی ھاتییە گۆھۆرین، بەلئ ئەئئ چەندئ ھەردەم ب شۆیەھکئ ئەرینی پۆینەدایە ھندەک جارن دبیتە نەرینی ل سەر ژيانا زیندەوران ب گشتی، ب تایبەت کارتیکرن لژینگەھئ کریە، جیھانا تەکنۆلۆژی بوویە ئەگەرئ پێچەوانەیی فەلسەفەیا (مارتن

نە جوان دکەت ھەروەسا سیمایی خرابیا مەرفان دیاردکەت دبەرامبەر ژینگەھئ و نە ھشیاریا پەوشەنبیریا کۆمەلگەھئ و پێکخراوین ژینگەھئ و نە بوونا مەرفان ژینگەھپاریژ د بەرامبەر ئەقان کارەساتادا کو د گەھنە ژینگەھئ. مەزانقانی دقیت وئ چەندئ دیاریکەت ئەگەر ئەم گرنگئ ب سروشتی و داروباری نەدەین ئەو سروشت ژئ دئ ژ سیفەتین خۆ یین گرنگ داکەفیت کو ژۆر یا دلوقانە ب پێشکەشکرنا پەنگین خۆ و جوانییئ و ئوکسجینی، کو دبنە مەکارین ژیانەکا ساخلەم بۆ گشت زیندەوهران.

ھەروەسا د پەخشانە شیعەرەکا دیتردا نامازە ددەتە ژناناچوونا سروشتی ب مەکارین دەستکرد یین مەرفان دبەرامبەر سروشتی د ئەئئ پارچەیی دا لدویف فەلسەفەیا مارکسیەتی و چفاکی سەپاندنا مەرفی ل سەر مەرفی دبنە مەکارین پرسین ژینگەھئ، لەورا دەیتە گوتن: ژینگەھا چفاکی و مارکسیزما ژینگەھئ ب تەمامی سیاسی، ب دیتنا وان دقیت مەرف بەشەک بیت ژ سروشتی بەلئ ئەو تەشتین مەرف ئەنجام ددەن ھیشتا وەکو نە سروشت ئەنجام ددەن (۴۲). مەزانقان ئەئئ چەندئ د پەخشانە شەرەکئ دا ب ناخئ (ئەو خەمین ژ بەر بەریکین برینا بیدەنگی کەفتین) د کوپلا بەکئ دا ددەتە دیارکرن:

ل ھنداقی ویرانەیا کافلە گوندئ مە پراوہستام،
دیمەئ ویرانیا ناخئ من جەئ خۆ ل بەرچافین من
کر (۴۳)

مەزانقانی وینەیی کافلە گوندەکی دایە پێش چاف ئەگەر گریدانەکئ ب ژینگەھا مەزانقانی فە گریدەین دئ بینین ئەو ژینگەھا مەزانقان تیدا ژیایی ژینگەھەکا بئ بار نینە ژ کیشین سیاسی و کۆمەلایەتی، دئ بینین کو ژۆر بەیا خراببوونا گوندین کوردستانئ ژ ئەگەرئ کیشەیی سیاسی نە خرابیا مەرفان دبەرامبەر مەرفان دەریازبوویە و گەشتییە سروشتی و ژینگەھئ و بوویە مەکارئ

هایدگن) په، فلسفه‌فیا (مارتن هایدگر ۱۸۸۹-۱۹۷۶) د بیژیت: ژینگه د تنی مړوځان ب خق څه ناگریت به لکو گیانه‌وهران و گژوگیایی ژی څه دگریت هه‌روسا دده‌ته دیارکرن کو مړوځ به‌رپرس و سهردارئ گیانه‌وهران نینه به لکو شقانی وانه (۴۴). هه‌بوونا پیشکه‌فتنا ته کنولوزیایی بوویه هؤکارهک بؤ ژنافچوون و ویرانکرن ژینگه‌هی. هؤزانقن د په‌خشانه شعرکئ ب نافی (وه‌ریا نومیدین خرش) دا خرابیا هه‌بوونا چه‌کی لسهر ژینگه‌هی دده‌ته دیارکرن، ب نه‌فی شیوه‌ی:

ناشتیا خوینه‌لو

نه‌څرځو هه‌کو کوترا ناشتیئ لهندافی مالا مه
دفری، د شه‌پئ دژوار یئ هه‌ردوو جیرانین
مه‌دا

گوله‌یک څه‌په‌شی سینگی وئ که‌لاشت (۴۵)
د نه‌فی پارچه په‌خشانه شعرئ دا هؤزانقانی
خرابیا مړوځان به‌رامبه‌ر ژینگه‌هی دده‌ته
دیارکرن، کارتیکرنا ته کنولوزیایی لسهر ژینگه‌هی
ب شیوه‌یه‌کئ خراب ژبه‌ر کو کوتر بالنده‌یه‌که
هاتیه کوشتن ژبه‌ر ته‌قاندنا گولا کلاشینکوفئ،
نه‌گر نه‌م ته‌ماشه‌ی کوترئ بکه‌ین ژ بلی
جوانیئ تشته‌کئ دیتر پیشکیشی سروشتی
ناکه‌ت، نانکو چ زیانا ناگه‌هینته مړوځ و
سروشتی. به‌لی بوو قوریانیا نالافین ته کنولوزی
کو ب شیوه‌یه‌کئ ژور گیانه‌وهر پی دهینه کوشتن
و ژنافبرن. نه‌گر ژ نه‌جامئ وئ پیشکه‌فتنا
پیشه‌سازی نه‌با، په‌نگه هؤسا ژینگه‌ه ژناف
نه‌چووبا. گه‌له‌ک جورین گیانه‌وهر پی هاتینه
قپکرن ژ پیخه‌مه‌ت چه‌کین ب ده‌ستین مړوځان
هاتینه دروستکرن و دبنه پالدهر ژبو ویرانکرن
ژینگه‌هی. هؤزانقن وئ دیاردا نه‌جوان ب
وینه‌کرن نالوزین کومه‌لایه‌تی تیکه‌ل دکه‌ت
کو نه‌و نه‌گرین ژنافچوون و پرسین ژینگه‌هی
دده‌ته پال کریارین مړوځان.

۳- گرنگییا ره‌وشه‌نبیریا ژینگه‌هی:

گرنگییا هه‌بوونا ره‌وشه‌نبیریئ د به‌رامبه‌ر به‌رزراگرتنا
هه‌بوونا سروشتی ژینگه‌هی و پاراستن و چافدیریکرنا
ژینگه‌هی. (نه‌و بواره‌یه یئ گرنگیئ دده‌ته بلندکرن
ناستئ هشیاریا ژینگه‌هی و به‌لافکرنا ره‌وشه‌نبیریا
ژینگه‌هی دناف هه‌می ته‌خ و چین و ته‌من و پیشه‌یین
جیاواز دا. نه‌ف کاره ب پیکا نالافین پاکه‌ماندنئ،
په‌روه‌ده‌یئ و پیکخراوان ده‌یته نه‌جامدان، ب مه‌رما
هندئ چه‌ژیکرنا سروشتی دهرزا مړوځی دا پیشه‌یین
(۴۶). پیخه‌مه‌ت هندئ تاکین چفاکئ هشیاریا ژینگه‌هی
لده‌ف په‌یدا ببیت. هؤزانقانی د په‌خشانه شیعه‌رکئ
دا ب نافی (شه‌پزه‌یا هنده‌ک برینان دناف له‌پین
ناریانیدا) ناماژه دده‌ته گرنگییا هه‌بوونا ره‌وشه‌نبیریا
ژینگه‌هی ب نه‌فی شیوه‌ی:

پاقژی

ل زالگه‌هی کیسکه‌کئ په‌ش یئ فالدا ده‌ستی وی

- سه‌یدا پاقژین بپاریزه!

ببؤن نه‌وی ژبیرکریو کیسکه‌کی بؤ گلپشی ناف

می‌شکئ وی ژی بده‌ته‌فی (۴۷)

د نه‌فی پارچه‌یئ دا هؤزانقن ب شیوه‌ی فلاش
باک پرسا ژینگه‌هی نازراند، به‌ری چه‌ند سالا
حکومه‌تی کیسکین گلپشی ددانه هاولاتیان
لده‌می دچوونه سه‌یرانان ب تایبه‌تی ب هه‌لکه‌فتا
چه‌ژنا نه‌فرؤزئ نه‌ف کریاره ده‌اته پیش چاف
وه‌کو پالدهره‌کی و پشته‌فانین بوو، ژبو هاولاتی
ژینگه‌هی پیس نه‌کن و پاقژ پابگرن. هؤزانقن
گازندئ ژ هاولاتیان دکه‌ت و دبیژیت هندئ
کیسکین په‌ش بده‌یئ یا بی نه‌جامه نه‌گر
نه‌و بخق هه‌ولا پاقژییئ نه‌ده‌ت چونکی په‌نگه
نه‌وی کیسکی ژبو کاره‌کئ دیتریان هه‌ر گلپشی
نه‌که‌تی. هؤزانقن کریارا مړوځان و خرابیا وان
د به‌رامبه‌ر نه‌پاراستنا ژینگه‌هی ب تیکچوونا
می‌شکئ وان په‌خنه دکه‌ت، نه‌گر می‌شکه‌کئ
ساخلم نه‌بیت ژینگه‌ه‌کا ساخلم ناهیته
پاراستن. ب هه‌ولین حکومتی ب تنی نارمانجا

پاراستنا ژینگه هی ناهیتته جیبه جیکرن نه گهر تاکین چفاکی و ریخراوین ژینگه هی و مروقیین ژینگه پاریز ب کار و چالاکیین تایبته نه بینه پشته فان ژبو بهرز پاگرتنا پاقریا ژینگه هی. هوزانقان نه و دیاردا کرتنا پیسبوونا ژینگه هی پشتی بجه هیلانا پاشماوین خو یین خوارنی لجهی سهیرانی، کو دیمه نین زور کریت د ناف سروشتی دا پهیدا دبن هؤکارئ وی چهندئ بو میشکی تاکه کی بی هه لویست د بهرامبه ر خمخوریا پاراستنا ژینگه هی دزفرینیت.

۴ - پیسبوونا گهر دوونی:

ژ بهرده وامییا کار و چالاکیین مروقان لسهر نهردی و هه بوونا کارگه هیین مه زنین پیشه سازی هه بوونا گزین دهستکرد ب ریژه یه کا زور دهینه سوتن و بهر به لافی ژینگه هی دبن کارتیکر نه کا یه کجار زور لسهر گهر دوونی ب گشتی کریه ژبه ر بلندبوونا پله یین گهرمی و هه لیانا زه ریاییین به فر گرتی. ژ بهر نه فان هؤکارا سالانه کونگرین نیفده وله تی دهیتته سازکرن ل دور گزهورپینا که ش و هه وای لی ده رنه نجامین باش لی پهیدا نابن، هوزانقانی د په خشانه شعره کی دا ب نافی (نالینا په یقین لاکری) نامازه دده ته پیسبوونا گهر دوونی:

دلئ من و ته پکا عهردی هه ر دنالن، نیک ژ
 قهرسینا دناف دهستین ژیانئ نیک دناف
 هه مپیژا

بلندیا پلین گهرمی دا (۴۸)

د نه فی پارچه په خشانه شعرئ دا هوزانقانی مفا ژ هونه ری په وانبیزیی دیتییه په گه زئ لیکچواندن دروستکریه د نافی را دلئ خو و ته پکا نهردی، هوزانقانی نامازئ دده ته گهرمبوونا نهردی کو کارتیکرنئ لسهر بهرگئ ئوزون دکه ت کو مهترسیه لسهر ژینگه هی. نه ف بهرگئ ئوزون ریگره لبه ر هاتنا تیشکا سهرو وه نه شه کو مهترسیه لسهر مروقان و په یدابوونا نه خوشیان. د پارچه په خشانه شعره کا دیتر دا ب نافی

(شوین پهنجین وی نالینا توخیبین وی بهرزه بوین) هوزانقان نامازئ دده ته جهی هافیتنا گلئشی کو دبیزنی گیفک ب نه فی ئاوی دده ته دیارکرن:

نه و زاروکی لسهر گیفکی لپرتنه کا نانی دگه پیا،
 روندکین وی باشتین بهلگه بوون: کو نه ف جیهانا
 بی گوهر و چاف، ژ گیفکه کی زیده تر نینه (۴۹)

هوزانقان جهی گلئشی دکه ته په ناگه مهک ژبو زاروکه کی کو مروف بووینه هؤکارئ دوو خرابیین مه زن نیک ژینگه هی یا تیکدایی ب پاشماوین خو کو دبیته هؤکارئ به لافبوونا نه خوشیان. یا دووی بی هه لویستی مروقان دبهرامبه ر مروقان کو دچنه سه ر گیفکا لپاریی ژیانئ دگه ریپین لقیه هوزانقان د چاقین زاروکه کی دا جیهانی هه میی دکه ته گیفک و مروقایه تیئ شه رموزاردکته کو نه ماینه مروقیین دلسوز دگه ل مروقان و سروشتی ژیلی خرابیی چ کارین دیتر ژ مروقان ناهینه دیتن.

نه نجام

۱ - بهرهمی په خشانه شعر یی (دلدار محمه د) ی بهرهمه که باس ل په نگفه دانا ژینگه ها جفاکی و ژینگه ها سروشتی دکه ت کو مایتیکرنا مروقان لسهر دیاره زورداری و دلرپه قییا مروقان د بهرامبه ر ژینگه هی دیارکریه و مروقایه تیئ ب کورتی مروف نه دهیلن مروف مروف بن و نه ژینگه ه ژینگه ه بیت.

۲ - په خنه یا ژینگه هی (ئیکولوزی) په خنه یه کا نوویه. ل دهسپیکئ ل نه مریکا و نه ورپا سه رهدا و پاشی ل هه می جیهانی بهر به لاف بوو، هوزانقان و نقیسهرین کورد شایینه نه فی پیبازی وه کو هه موو پیبازین دیتر دناف بهرهمین خو یین نه ده بی دا په نگفه بدنه.

۳ - په نگفه دانا پرسین ژینگه هی دناف بهرهمی دا ب ریژه یه کا باش بوو، به لی هه ر لئاستئ پیدفی نه بوو، چونکی زور پرسگریکین ژینگه هی یین مهترسی لسهر نامازه پینه کریه.

٤- هۆزانی هولا بهرز پاگرتنا ژینگه‌ی دایه و شیایه ب پیکا بهرهمی خو ببیته پالدەر و پشته‌شان ژبو ژینگه‌ی پارێزیی.

٥- په‌خنه‌یا ژینگه‌ی گرنگیی ب پرسین ژینگه‌ی دده‌ت نه‌وین دبنه مه‌ترسی لسه‌ر ژانا زینده‌وه‌ران و سروشتی، و گرنگیی ناده‌ته ئیستاتیكا به‌رهمی به‌لكو ب تنی لایه‌نی نافه‌رۆكی ژلای ژینگه‌ی شه‌ ده‌كۆلیت.

- ژیدەر:

٢٦- سه‌روه‌ر قه‌ره‌داغی، ژینگه‌ ریخه‌راوه ژینگه‌یه‌كان له‌ باشوری كوردستان ١٩٩١-٢٠١٥، چاپی یه‌كه‌م، ٢٠١٥، ل ٢١١.

٢٧- عبدالستار عبدالمجید سپینداری، ده‌روازه‌یه‌ك بو سروشتی و ژینگه‌ی، چاپا ئیكی، ٢٠٠٦، چاپخانا زانا، دهوك، ل ٧٤.

٢٨- هندرین شیخ راغب، ژینگه‌ له‌ ئه‌ده‌بیاتی كوردیدا (گۆران و ژینگه) <https://www.sharpress.net>

٢٩- كامه‌ران موكری (مه‌مه‌د ئه‌حمه‌د ته‌ها) ئه‌ده‌بی فۆلكلۆری كوردی، به‌شی یه‌كه‌م، كۆلیجی ئاداب پۆلی سێی كوردی، سالی ١٩٨٤، ل ٣٨.

٣٠- عبیر جودت عبدالحافظ، النقد البيئي ونظرية الأدب، دراسة في نماذج روائية عربية معاصرة، (رسالة الماجستير) في اللغة العربية و ادابها، ٢٠٢٣، ص ١٠٥.

٣١- هیفی به‌رواری، ریپازین ئه‌ده‌بی، چاپا ئیكی، چاپخانا هاوار/دهوك، ٢٠١٠، ل ١٢٥.

٣٢- دلدار مه‌مه‌د، وه‌ریانا خه‌مین نه‌زایی، چاپا ئیكی، چاپخانا: ئیران/ته‌هران، ٢٠٢٣. ئه‌ف به‌رهمه‌ پیک ده‌یت ژ ٤٢ تیکستان ب نافونیشانی جیاوازان، به‌لج هه‌ر ئیک ژ نافونیشانی پیکه‌یت ژ چهند کۆپله‌یان کوب ژماره‌ ژ ئیک جودا کرینه‌ ئه‌ف کۆپله‌ پیکه‌گریدی نین ژ لای واتایی و بابه‌تیفه، ژ ٧٧ لاپه‌ران پیکه‌یت.

٣٣- ژبو پتر ئاگه‌هداریوون لسه‌ر په‌خشانه‌ شعری بزقهره‌ بو : د. مه‌مه‌د به‌کر، په‌خشانه‌ شیعی کوردی، چاپی یه‌كه‌م، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر ٢٠٠٤.

٣٤- م. نه‌وزاد عبدالله حاجی و م. عبدالکریم مصطفی محمد امین، شیعییه‌تا نافونیشانی د تیکستین چیرۆکیدا (کۆمه‌له‌ چیرۆکا مه‌یدانا

کووچکان یا ئیسماعیل حاجانی وه‌کو نمونه‌) گوشارا ئه‌کادیمی زانکویا نه‌وروز، په‌ربه‌ندا ١٠ژماره‌، سالا ٢٠٢٠-٢٠٢١، ل ٤٧٩.

٣٥- عبدالستار عبدالمجید سپینداری، ده‌روازه‌یه‌ك بو سروشتی و ژینگه‌ی، چاپا ئیكی، ٢٠٠٦، چاپخانا زانا دهوك، ل ١١١.

٣٦- پ. ی. د. فوئاد ره‌شید مه‌مه‌د، شیعی (وه‌سیتنامه‌ی زه‌وی) (که‌ژال ئه‌حمه‌د) له‌به‌ر پۆشنایی (په‌خنه‌ی ئیکۆلۆژی)، گوشاری زانکوی راپه‌رین- سالی پیتجه‌م، ژماره‌ ١٥، کانونی یه‌كه‌م ٢٠١٨، ل ٤٣٥.

٣٧- بو پتر پیژانینا لدور زانستی ره‌وانیژی و په‌گه‌زی خواستنی، بزقهره‌ بو، عه‌زیز گه‌ردی، ره‌وانیژی له‌ ئه‌ده‌بی کوردی دا، پووینیژی، به‌رگی یه‌كه‌م.

٣٨- ابو عبید عبدالله زیاب و بفرین رشید حسین، شیعییه‌ت و په‌یوه‌ندیا وی ب هونه‌رین روونیژیفه‌ ده‌وزانین (محسن قوجانی) دا، گوشارا ئه‌کادیمی زانکویا نه‌وروز، په‌ربه‌ندا ٧ژماره‌، ل ٥٢.

٣٩- هه‌مان ژیدەر، ل ٥٣.

٤٠- ئاسۆ شکاک، گرنگی ئاو هه‌وا خاک له‌ ژینگه‌دا، به‌ریوه‌به‌راتی گشتی کتیبخانه‌ گشتیه‌کان/هه‌ریمی کوردستان، هه‌ولێر ٢٠٢٠، ل ٢١، ٢٢.

٤١- دلدار مه‌مه‌د، کۆپله‌یا ژماره‌ ١١، ل ٤٢.

٤٢- پ. ی. د. فوئاد ره‌شید مه‌مه‌د، شیعی (وه‌سیتنامه‌ی زه‌وی) (که‌ژال ئه‌حمه‌د) له‌به‌ر پۆشنایی (په‌خنه‌ی ئیکۆلۆژی) گوشاری زانکوی راپه‌رین- سالی پیتجه‌م، ژماره‌ ١٥، کانونی یه‌كه‌م ٢٠١٨، ل ٣٧٣، ٣٧٤.

٤٣- دلدار مه‌مه‌د، ل ٢١.

٤٤- جورج جرارد، النقد البيئي، ت: عزیز صبحی جابر، هیئه‌ ابوظبی للثقافة والتراث کلیمه، ابوظبی، ص ٤٥، ٢٠٠٩.

٤٥- دلدار مه‌مه‌د، ل ٥٣.

٤٦- شه‌نگ سامی شاه‌که‌ره‌م شوکری، پراکتیزه‌کرنا بنه‌مایین په‌خنا ئه‌ده‌بی یا ژینگه‌ی د پۆمانین (ئاترا دووماهی ئاده‌می لسه‌ر ئه‌ردی) و (مرۆفی به‌له‌چه‌ک) دا، ناما ماسته‌ری، زانکویا دهوك، سالا ٢٠٢٢، ل ١١١.

٤٧- دلدار مه‌مه‌د، ل ٦١.

٤٨- دلدار مه‌مه‌د، ل ١٤.

٤٩- دلدار مه‌مه‌د، ل ٤٠.